

УДК 338.1

Крамаренко А. О.

СУТНІСТЬ ТА ДИНАМІКА ГОСПОДАРСЬКОЇ СТРУКТУРИ

The article is concerned to the research of the variety of approaches to essence and dynamics peculiarities of economic structure. The analysis of economic structure changes prediction is given. The interconnection of these changes with cyclic fluctuations in economic development is provided.

"Істина відкриває саму себе і неправду..." Так писав у своїх творах видатний філософ Спіноза, тобто він вважав, що питання стосовно істинного знання – питання про буття та його структуру. І дійсно, багато вчених відводять значне місце у своїх наукових працях поняттю структури, а саме визначенню його сутності. Визначення сутності структури дає змогу зрозуміти та дати чітку характеристику тієї сфери буття, яка досліджується. За цих обставин економічна теорія не є виключенням. Вона також намагається дати визначення структури в рамках своєї проблематики, свого предмета. Оскільки економічна теорія є гуманітарною наукою, визначення будь-якого терміна є досить складним, адже з одного боку, може мати занадто вузький зміст, а з іншого – занадто широкий. Вибір завжди знаходиться між тим, щоб абстрагуватися від певних сутнісних характеристик означуваного явища, і тим, щоб ставати прихильником широкого трактування, яке не дає більш-менш чіткого розуміння проблеми.

Актуальності проблемі визначення господарської структури надають сучасне становище вітчизняної економіки та перспективи подальшого розвитку національного господарства. Економічна криза поглинула найбільш розвинуті країни світу, а з ними і ті, що розвиваються та знаходяться на шляху важливих суспільних перетворень. Саме у цей переломний момент економічного розвитку необхідно глибоко осмислити сучасний стан вітчизняної економіки з тим, щоб надалі країна могла вийти на траєкторію випереджального розвитку. На погляд автора, створення успішної економіки починається із того, що закладається фундамент розвитку національного господарства, тобто визначаються напрямки формування актуальної структури. У межах цієї структури повинні міститися галузі, які мають значні перспективи для майбутнього прогресивного розвитку суспільства. Так, І. А. Касабова у своїй статті [1] пише, що зниження рівня бідності, примноження багатства нації, підвищення конкурентоспроможності національної економіки формують провідний напрямок соціально-економічного розвитку України. Головною рушійною силою досягнення даних цілей є виважена структурна політика [1, с. 15]. При цьому один з напрямків структурної політики, на думку автора вищезазначеної статті, полягає у безпосередній роботі з агентами ринку і пов'язаний з ідентифікацією точок зростання, тобто підприємств, організацій, які реалізують проекти та програми, що забезпечують освоєння реального платоспроможного попиту на вільному ринку. Л. Федулова у своїй статті [2] також зазначає: "Світовий досвід доводить, що вирішальну роль у забезпеченні позитивної динаміки економічних процесів відіграють пропорції промислового виробництва за галузями та видами економічної діяльності, які фактично впливають на тип економіки тієї чи іншої країни" [2, с. 28].

Отже, структура є важливим чинником господарської діяльності. А головною засадою існування структурної політики є те, що структура економіки піддається впливу та коригуванню з боку держави, тобто є динамічною. Але зазначимо, що формування структурної політики держави, тобто цілеспрямований вплив на господарську структуру, потребує чіткого визначення сутності об'єкта впливу та особливостей його динаміки. Таким чином, основною метою даної статті є аналіз основних підходів до визначення саме господарської структури та формування власної позиції у цьому питанні.

Питань визначення господарської структури торкалися у своїх працях Г. Башнянин, І. Большакова, А. Бебело і О. Беляев, О. Москвін, С. Мочерний, Б. Яценко та ін. У кожного з науковців певним чином прослідковується власне розуміння структури господарства, кожен робить акцент на певних аспектах даного явища.

Б. Яценко у першому розділі книги [3] дає загальну характеристику терміна "структура". На його думку, це "внутрішня будова об'єкта та сукупність стійких зв'язків у ньому, що забезпечують цілісність та збереження основних властивостей об'єкта" [3, с. 15]. Але більшість вчених господарську структуру певним чином ототожнюють з економічною структурою, яка підпадає під тлумачення економічної системи. С. Мочерний та Я. Мочерна у навчальному посібнику [4] схильні ототожнювати категорії "суспільний спосіб виробництва" та "економічна система". Економічна система, на їх погляд, – "це комплекс взаємодіючих підсистем, елементів та сукупність економічних зв'язків між ними, внаслідок чого виникають закони розвитку та функціонування даної системи, що надають їй цілісності та організованості, посилюють ефективність в інтересах досягнення спільної мети, втіленої в основному економічному законі" [4, с. 68]. Водночас, на думку авторів підручника, така економічна система є предметом вивчення економічної теорії, а не політичної економії. З урахуванням повного визначення політичної економії, що виходить за межі економічної системи і включає ряд сторін, надбудованих елементів суспільних відносин, формується соціально-економічна система. Структура ж як категорія діалектики є сукупністю стійких зв'язків і відносин між елементами системи. На погляд автора, акцент саме на стійкості зв'язків є невиправданим. Стійкість зв'язків означає незмінність об'єкта, яким у даному разі виступає система господарювання. Як свідчить досвід, зміни в господарських відносинах, а також у суб'єктах та об'єктах цих відносин, відбуваються постійно. Унаслідок цього ми можемо говорити про економічний розвиток з певними етапами та стадіями, які ми маємо змогу порівнювати і знаходити безліч відмінностей. Автор цієї статті вважає за потрібне відзначити також, що сутність економічної або ж соціально-економічної системи визначається не тільки природою її підсистем та елементів, а що дуже важливо, – структурою цих систем. Рациональна будова структури сприяє появі так званого синергетичного ефекту, завдяки якому найшвидше і найповніше здійснюється соціально-економічний прогрес. Отже, структура економічної системи – це властивість економічної системи, яка не тільки впливає на її розвиток, а й керує цим розвитком.

Звісно, такий складний за будовою об'єкт як економічна система, може мати певну множину структур. Залежно від обраного критерію в господарській структурі можна виділяти різноманітні елементи, що забезпечує множину структур у рамках однієї системи. Виокремлення типів господарської структури націлює дослідника на пізнання відповідних форм економічних законів, найбільше з яких ще не з'ясована наукою, а також наближає до більш повного розуміння сутності господарської структури. На думку автора, у межах господарської структури національної економіки можна чітко виокремлювати репродуктивну, галузеву, організаційно-управлінську та соціально-економічну структури.

Репродуктивною зветься структура, яка відображає поділ суспільного продукту на складові частини залежно від їх функціонального призначення. Уперше комплексний аналіз репродуктивної структури суспільного продукту був проведений К. Марксом. Репродуктивна структура диференціює суспільний продукт згідно з його рухом від виробництва крізь розподіл та обмін до споживання. Співвідношення, які складаються у процесі цього руху, характеризують якісний склад виробничих ресурсів, технологію виробництва і набір ринкових, політичних та соціальних інститутів [5, с. 393 – 394]. До репродуктивної структури можна віднести вартісну структуру виробленого продукту. Адже залежно від того, яку роль виконує кожен з факторів виробництва і яку частку винагороди отримує із валового доходу, формуються певні відносини між власниками економічних ресурсів, тобто між суб'єктами господарювання. Аналіз репродуктивної структури є основною засадою для дослідження перспектив економічного розвитку країни, проблем інвестування тощо.

Галузева структура характеризує систему розподілу виробничих ресурсів за основними видами діяльності, а також частку окремих галузей у загальному об'ємі національного виробництва [5, с. 394]. Організаційно-економічна структура змальовує відношення, які складаються у процесі організації виробництва суспільного продукту. Для даної структури характерною є система пропорцій між частками суспільного продукту, які створені господарськими ланками, що згруповані за рівнем концентрації виробництва. Цей різновид господарської структури окреслює рівень монополізації, який склався у межах національної економіки. Соціально-економічна структура характеризує передусім внесок підприємств різних форм власності у виробництво суспільного продукту [5, с. 394 – 395].

Отже, поступово ми наближаємося до визначення господарської структури, але існують ще не окреслені деталі. Тож згадаймо класиків політичної економії. К. Маркс, зокрема, вважав, що суспільна структура створюється типом власності, але головне – ця структура керується зовнішньою, відчуженою від неї силою – державою. Погоджуючись із цим, можна стверджувати, що система національного господарства повинна включати не тільки основні типи ринкових відносин (бо тоді вона тотожна ринковій системі господарства), але й особливу систему державних і міждержавних відносин, тобто раціонально сформований господарський механізм. Саме цей господарський механізм і знаходить прояв у різних напрямках структурної політики держави та змінюється залежно від конкретних умов економічного розвитку.

Зробимо короткі висновки з вищесказаного. У визначеннях структури, які наводилися вище, не приділялася увага змінам, що відбуваються у будові структури. Але автор вважає, що певний динамізм все ж таки властивий структурі господарства завдяки розвитку економічних відносин. Саме цей динамізм поступово призводить до протиріччя, яке, у свою чергу, радикально змінює напрямки розвитку національного господарства. Отже, господарська структура – це складна та динамічна властивість системи господарства, яка характеризує співвідношення елементів даної системи у кожний даний проміжок часу. Одним із важливих факторів розвитку господарської структури є господарський механізм, який спрямовує динамічний розвиток структури відповідно існуючим умовам у потрібний напрямки. Але для цього необхідний надійний інструментарій прогнозування структурних змін.

За цих умов ефективно застосування знаходить теорія "міжгалузевого балансу", котра була розроблена у США В. Леонтьєвим. Ця ідея з'явилася раніше у Ф. Кене, який представляв галузі обробної промисловості через кількість сировини, яку вони перетворюють на готову продукцію. Англійський економіст А. Сміт розглядав можливості вимірювання праці зерном, яке необхідне для існування робітника, і навпаки – вимірювання зерна працею, необхідною для його вирощування [5, с. 397].

Основною засадою теорії "міжгалузевого балансу" є можливість досягнення загальної економічної рівноваги, для чого розроблена модель цього стану, яка включає взаємозв'язок усіх етапів виробничого процесу – виробництва, розподілу, обміну та кінцевого споживання. Сутність ідеї полягає у двозначному визначенні галузі економіки – як виробника і як споживача. Для визначення характеру і ступеню взаємозв'язку попиту і пропозиції на благо застосовується система технологічних коефіцієнтів – показник, який відображає об'єм середніх витрат продукції певної галузі, необхідний для виробництва одиниці блага. Теорія "міжгалузевого балансу" дозволяє здійснити прогнозування розвитку основних галузей національної економіки на регіональному, внутрішньогалузевому та міжпродуктовому рівнях [6]. Але на практиці рівновага, прогнозована на засадах даної теорії, досягається рідко. Окрім того, у моделі "міжгалузевого балансу" робиться припущення, що населення всі доходи витрачає, що у принципі неможливо, а це і пояснює часті відхилення від рівноваги та від прогнозованих у межах моделі тенденцій. Саме тому зазначена теорія здебільшого використовується для прогнозування стаціонарної траєкторії економічного зростання, яке не є нескінченним, а переривається циклічними кризами. Отже,

використання даної теорії для довготривалих прогнозів за таких умов не є доцільним.

Динаміка господарської структури визначається сукупністю економічних умов, таких, як необхідність виробленої продукції, можливості зростання та розширення виробництва, економічні ресурси, їх склад та можливості використання тощо. Думається, що прогнозування структури економіки повинне спиратися на аналіз змін у складі господарських ресурсів. Також прогноз повинен вказувати коли починає втрачатися значення певних галузей економічної діяльності і відбувається вихід на перший план нових галузей. При цьому провадиться характеристика усієї суми структурних зрушень, їхньої послідовності та тривалості в часі.

Отже, для значних проміжків часу, на думку автора, більш доцільно використовувати теорії циклічності економічного розвитку, які повніше розкривають суму суспільних та, зокрема, структурних перетворень. При цьому господарська структура у множині власних форм змінюється органічно зі змінами фаз циклу залежно від того ресурсу, який здобуває значне використання для виробництва економічних благ. Наведемо приклади, а для цього оглядово розглянемо такі циклічні хвилі економічного розвитку. Автор обрав для аналізу великі хвилі Кондратьєва, адже вони мають для підкріплення вагомий фактичний матеріал, а також на тлі довгих хвиль структурні зміни більш помітні і більш яскравими є контрасти змін, які відбулися.

1825 – 1873 роки – відбувається промисловий переворот у країнах континентальної Європи, отже на перший план у галузевій структурі виходить промисловий сектор, а саме добувна промисловість. Такий чинник виробництва, як земля, ще відіграє основну роль, але починає згодом поступатися місцем капіталу. У цих специфічних умовах використання ресурсів виробництва складається відповідна господарська структура. На перший план галузевої структури виходять промисловість з видобування корисних копалин, репродуктивної – сектор первинного продукту, соціально-економічної – особиста власність.

1873 – 1929 роки – сфера великої промисловості набуває обертів, що потребує великих капіталовкладень, отже настає період розквіту монополій. На допомогу розвитку та освоєнню такого ресурсу, як капітал, який значно змінює землю, приходить нова зміненна господарська структура. А саме: у галузевій структурі відбувається зростання ролі підприємств з обробки сировини та виготовлення товарів для кінцевого та виробничого споживання, у репродуктивній – зростання ваги проміжного продукту, в організаційно-управлінській – зростання регіонального рівня репродукції та великих економічних угруповань, у соціально-економічній – домінування великої приватної власності.

1929 – 1975 роки – зростання державного втручання як реакція на недоліки, притаманні монополістичним структурам, а також як форма пристосування до виходу на арену такого ресурсу, як праця, котра у нових умовах набирає нових якостей і сприяє формуванню нової структури економіки. У галузевому розрізі продовжує домінувати обробна промисловість, промисловці вже зацікавлені у тому, щоб найповніше задовольнити потреби споживача, а отже певну роль у цьому не завжди відіграє матеріальна якість товару. І тут ми бачимо як у межах нової структури вже закладені основи для наступних перетворень, пов'язаних з домінуванням нематеріального сектору – сектору послуг. Детермінантою розвитку є вже не просто праця, а праця кваліфікована, тобто працівник повинен мати спеціальні знання, для здобуття яких на початкових стадіях важлива державна підтримка. А для реалізації повною мірою цього чинника виробництва в нових умовах звісно ж потрібна нова структура. У репродуктивному розрізі – це збільшення державного споживання, в організаційно-управлінському – збільшення ролі національного рівня репродукції, у соціально-економічному – державна власність.

З 1975 року починається нова хвиля циклічного розвитку, у межах якої такий чинник виробництва, як праця розгортається в зовсім новий, котрий також не можна відокремити від людини і поява якого пов'язана певним чином із

науково-технічною революцією у житті суспільства – це знання. А супутницею цих змін є нова господарська структура: репродуктивна – із превалюванням інтелектуального продукту та ринкової інфраструктури; галузева – із домінуючою роллю науково-технічної сфери та нових наукоємних галузей, організаційно-управлінська – із зростанням ролі інтернаціонального рівня репродукції; соціально-економічна – із великою приватною власністю та зростанням частки міжнародної власності.

На засадах проаналізованих даних зробимо загальний висновок. Господарська структура не тільки достатньо динамічна, але й тісно пов'язана з циклічними змінами у суспільно-економічному житті. Відомо, що головною проблемою економічної науки є обмеженість ресурсів у кожен даний момент часу. Але відомо також, що ця обмеженість згодом долається, адже з'являються або нові ресурси, або старі постають у нових умовах і формують новий економічний потенціал, як це було продемонстровано вище. І всі ці зміни у ході економічного розвитку викликають зміни в господарській структурі, яка у силу власної динамічності здатна прилаштовуватися, щоб найбільшою мірою сприяти максимальному розвитку економічного потенціалу країни і суспільства.

Література: 1. Касабова І. А. Структурна політика в Україні: шляхи вдосконалення та напрями подальших зрушень / І. А. Касабова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3(81). – С. 15–22. 2. Федуллова Л. Технологічна структура економіки України / Л. Федуллова // Економіст. – 2008. – № 5. – С. 28–33. 3. Яценко Б. П. Структура господарства Японії / Б. П. Яценко – К. : НАН України ; Інститут сходознавства ім. А. Кримського, 2006. – 254 с. 4. Мочерний С. В. Політична економія : [навч. посібн.] / С. В. Мочерний, Я. С. Мочерна. – К. : Знання, 2007. – 684 с. 5. Экономическая теория : [учебник / общ. ред. В. И. Видяпина, А. И. Добрынина, Г. П. Журавлевой, Л. С. Тарасевича]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 714 с. 6. Кошелев А. Н. Национальная экономика / А. Н. Кошелев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://fictionbook.ru/author/anton_nikolaevich_koshelev/nacionalnaya_yekonomika/read_online.html?page=1.

*Стаття надійшла до редакції
16.11.2009 р.*

УДК 005.511:339.137

Сохацкая А. В.

ПРОЦЕСС ПЛАНИРОВАНИЯ УРОВНЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ

The article is devoted to the process of planning the products competitiveness level. The process content and interaction between its stages are studied.

Одной из важнейших задач любой современной производственной системы является повышение уровня конкурентоспособности выпускаемой продукции. Методы решения этой задачи базируются на последовательной реализации управленческих функций. Ключевой среди них является функция планирования, что обуславливает значимость ее для укрепления конкурентных позиций предприятия.

В общем виде планирование определяется в литературе как "вид управленческой деятельности, связанной с составлением планов организации в целом, ее подразделений, функциональных подсистем" [1, с. 82]. Подробнее определяет данную функцию Р. А. Фатхутдинов, рассматривая планирование как процесс, или "комплекс работ по анализу ситуации и факторов внешней среды, прогнозированию, оптимизации и оценке альтернативных вариантов достижения целей, выбору наилучшего варианта плана" [2, с. 86].

Исходя из приведенного выше определения, планирование конкурентоспособности продукции предполагает выработку последовательности действий по определению основных направлений повышения конкурентоспособности продукции, прогнозированию желаемого уровня конкурентоспособности, моделированию процесса достижения прогнозного уровня.

Значимость результатов данного процесса для укрепления конкурентных позиций продукции, а вместе с ней и предприятия, обуславливает объективную необходимость в исследовании теоретико-методических основ планирования конкурентоспособности продукции.

В современной экономической литературе отсутствует единая общепринятая трактовка содержания планирования конкурентоспособности продукции. Исследуя причины данного факта, установлено, что важным условием определения содержания планирования является выбор уровня управления. Так, при управлении конкурентоспособностью предприятия процедура планирования выступает элементом процесса реализации общей, или деловой, стратегии предприятия. Согласно трактовке взаимосвязи между планами организации [1, с. 84], планирование в данном случае осуществляется на стратегическом и тактическом уровнях. Однако в условиях динамично развивающейся экономики планирование конкурентоспособности продукции на долгосрочную перспективу является нецелесообразным. Исходя из этого, процедура планирования конкурентоспособности продукции не находит освещения в работах, посвященных управлению конкурентоспособностью предприятия [2 – 6].

В общепринятой иерархии стратегию конкурентоспособности продукции, несомненно, относят к ряду функциональных стратегий. В соответствии с вышеупомянутой трактовкой [1, с. 84] планирование этой важнейшей категории осуществляется на тактическом и оперативном уровнях, что позволяет достигать требуемой точности прогноза.

В настоящее время выработана определенная последовательность осуществления планирования для управления организационно-техническими системами, нашедшая отражение в работах [1; 3; 7], однако методики планирования конкурентоспособности продукции все еще требуют исследования и уточнения. Так, В. Н. Спицнадель в работе [8] определяет планирование как последовательность действий по отбору и подготовке к реализации определенного варианта развития системы. Такая последовательность не регламентируется автором, отмечается лишь необходимость качественной и количественной оценки прогнозного варианта для принятия плана.

Однако для успешной реализации плана необходимо закрепление видов работ и установление их последовательности. С функциональной точки зрения планирование подразделяют на этапы в зависимости от задач исследования. В частности, Р. А. Фатхутдинов в работе [3, с. 58 – 59] выделяет пять этапов планирования конкурентоспособности предприятия: организация, анализ, прогнозирование, оптимизация и оценка, оформление плана. Выделенные этапы не раскрывают с необходимой точностью содержание процедур планирования. В другой работе [2, с. 273] этого автора при формировании конкурентной стратегии объектов общепринятые этапы прогнозирования, анализа и оценки, моделирования находят дальнейшее развитие в изучении потребностей рынка, стратегическом сегментировании, нормировании конкурентоспособности объектов, что отражает особенности управления такой категорией, как конкурентоспособность.

В. И. Мухин [7, с. 165 – 176] расширяет перечень этапов процедуры планирования, уделяя больше внимания этапу